

TJOCKA SLÄKTEN

Medlemsblad för Lappmarkens släkt- och bygdeforskare
Nummer 4 - År 2013

Redaktörens rader

Då börjar det bli dags igen, att gräva i lådor och skåp efter ljusstakar, stjärnor och ljusslingor. Om jag skall vara ärlig kan det kännas lite gruvsamt, för hur ofta händer det inte numera att den där ljusstaken som lyste när man packade ner den i fjol är kolsvart när man plockar upp den igen. Då är det lätt hänt att man häver ur sig den gamla frasen "Det var bättre förr!" Och nog tror jag att det var så, åtminstone när det gäller kvalitet och hållbarhet. Däremot kan man känna en enorm tacksamhet att man lever i nutiden, när man tänker på hur nybyggarnas och torparnas julbord kunde se ut. Idag är det svårt att bara tänka tanken, att man kanske inte kan få äta sig mätt en dag.

I det här numret kan ni få läsa om båda ytterligheterna, dignande julbord och tider av svält. Som vanligt bjuder vi även på små utfärder till några byar men även utrikes. I september deltog nämligen Carina Strömberg och Ingelena Marthin i en Grenseträff i Trondheim där de träffade släktforskare från både Norge och Sverige. En utav dagarna gjorde de besök vid Kristianstens fästning från 1600-talet. Mer om denna resa kan du läsa på sidan 3. Sist men inte minst vill jag önska er alla en:

Riktigt God Jul!

Föreningsnytt

Medlemsavgift för 2104

Med detta nummer skickas inbetalningskort för 2014 ut, tidigare har det gått ut med det första numret på det nya året. Sista betalningsdag är 31 januari 2014. Vi sänder också med påminnelser till dem som av någon anledning missat att betala avgift för 2013. Kontakta föreningens kassör Evonne Sandqvist tel 070-214 65 54 eller sandqvist9@hotmail.com, om något missförstånd har uppstått angående medlemsavgiften.

Föreningens avgifter till Sveriges släktforskarförbund 12 kr och Hembygdsförbundet 20 kr per medlem baseras på medlemsantalet den 31 december.

Julklappsböcker

Vilhelmina kommuns stora satsning en *Lappmarksbygd på väg mot framtiden* som nu kommit ut i 8 volymer fördelat på 4 band är en rik källa till Vilhelminas historia. I handeln kostar de 400 kr per band om två böcker, men du som är medlem köper dem för 320 kr.

Föreningen säljer också K-E Gavelins *Vilhelminaborna* för medlemspriset 350 kr, ordinarie pris 425 kr per band om två böcker.

Rolf Kjellströms böcker Nybyggjarliv i Vilhelmina som bygger på Nils Erikssons insamlade material har kommit ut i två delar. Del 1 har rubriken *Träd och växter som resurs* och kostar för medlemmar 160 kr (ordinarie pris 180 kr). Del 2 har rubriken *Åkerbruk och boskapsskötsel* och kostar 180 kr för medlemmar (ordinarie pris 200 kr).

Alla nummer av Tjocka släkten 2011 och 2012 har samlats i vardera ett häfte. Samlingshäftena kostar 50 kr vardera.

Föreningen säljer också Släktforskarförbundets böcker med medlemsrabatt. Böckerna säljs i Tingshuset och kan också beställas på tel 070-648 25 17.

Släktforskarförbundets nya hemsida

Sveriges Släktforskarförbund har nu lanserat sin nya hemsida med en mängd nya funktioner och hjälpmedel för släktforskare. Under rubriken *Faktabanken* hittar man mycket matnyttigt, exempelvis Wiki-Rötter, ett uppslagsverk med förklaringar på många ord och begrepp. Fler rubriker är Emigrantforum, Barnhus-Sök, Socken-Sök, Släkt-Sök, Anbytarforum m.m. Här hittar man också Gravstensinventeringen där man kan söka gravar och också registrera in fotografier och uppgifter om gravvårdar. Adressen är som tidigare www.genealogi.se

Umeå i arkiven 2014

Med anledning av att Umeå är Europas kulturhuvudstad 2014 kommer ett historiskt dokument med koppling till Umeås historia visas varje dag under året i en digital arkivkalender. Det är Riksarkivet/Landsarkivet i Härnösand som i samarbete med Folkrörelsearkivet i Västerbotten, Företagsarkivet i Västerbotten och Forskningsarkivet vid Umeå universitet står för de dagliga ”nyheterna” från gångna tider. Adressen är www.arkivkalendern.se

Grenseträff i Trondheim 21-22 september 2013

Av Ingalena Marthin

Här träffades drygt 50 släktforskare från Norge och Sverige, bland alla andra jag och Carina Strömberg från Lappmarkens släkt- och bygdeforskare. Lördagen förmiddag ägnades åt kopparverken i Röros och Falun. Kopparverket i Röros kom igång på 1600-talet medan Falu koppargruva påbörjades betydligt tidigare, men det var på 1600-talet den blev betydelsefull. På båda ställena högs skogen runtomkring för gruvans behov av ved till ugnarna. I Röros hade man nåt som kallades för "cirkumferensrätten". Det betyder att gruvan hade ensamrätt på all skog och mineral inom en radie på drygt 4 mil, men även på att folket som bodde i området skulle göra dagsverken för gruvan. Så småningom behövde området utvidgas ytterligare. Vid Falun hade man också ett likartat behov av skog, dock utan motsvarighet till den s.k. "cirkumferensrätten". På båda ställena var det tyskar som kom som gruvchefer. Brytningen var igång till 1970-talet i Röros och lite längre i Falun. Därefter har båda ställena restaurerats som museum och finns nu på Världsarvskartan.

Efter en god lunch fick vi en promenad till DORA, Statsarkivet i Trondheim (statsarkiv motsvarar våra landsarkiv). Vi fick en genomgång av alla olika arkivhandlingar som finns förvarade där, t ex kyrkoböcker, olika fogdars arkiv, folkräkningar, skattehandlingar, tidningar o.s.v. Vi fick se hur man kan söka i digitalarkivet och fick veta att Sverige kan stavas på 17 olika sätt. (www.digitalarkivet.no)

Handlingar om skador orsakade av svenska renar, i Statsarkivet i Trondheim.

Foto: C. Strömberg

På söndag morgon begav vi oss till Kristianstens fästning, där vi fick en visning av den genom olika tider. På 1600-talet, då den uppfördes, skyddade den Trondheim t.ex. vid Karl XII angrepp på Trondheim. Där fick svenskarna dra sig tillbaka efter fullgott motstånd från norrmännen. Efter 1816 har den inte varit fästning på det sättet.

Kristianstens fästning. Foto: Carina Strömberg.

Dock avrättades norska motståndsmän där av tyskarna under andra världskriget. Numera är den museum och utflyktsmål för besökare från olika håll. Tyvärr var det regnigt på söndag men det skulle vara fint att vara där en solig dag. Innan lunchen fick också visning av vad DIS Norge har på sin hemsida. Där kan man söka på alla digitaliserade källor som finns i ett visst område. De har också något som kallas gravminner som är ganska lika vår gravstensinventering. Efter lunchen var helgen över och vi åkte hem med många givande intryck i huvudet. Under öppet hus den 5 oktober fick jag möjlighet att försöka mig på sökning i norska arkivet och insåg att det behövs mera träning innan man kan visa allt som finns där. Men några uppgifter fann vi i alla fall!

Nisse Bergström berättar om det snurrande julbordet

I Vilhelmina museums samlingar finns en liten nedteckning om gamla tiders skyltsöndagar i Vilhelmina. Sagesmannen var Nisse Bergström som kom till Vilhelmina 1937 och började som biträde i Uddo R. Jacobsons livsmedelsaffär på Storgatan i kyrkstan. Så här berättade han:

”På den tiden tävlade man så smått om att vara kreativ och påhittig, även om det betydde hårt arbete för personalen hela natten före skyltsöndagen. Särskilt omtyckta var juls skyltningar som rörde sig.

En skyltsöndag i slutet av 1930-talet kom man på att skylta med ett stort smörgåsbord som rörde sig. Från Lövliden lånade man ett stort kärrhjul, la upp med en massa läckerheter för julbordet. För att det skulle röra sig runt måste ett av biträdena ligga under bordet och snurra på det för hand. Man bytte av varandra och låg där och snurrade en timme var hela kvällen.

På den tiden var det inte fråga om tillägg för obekväm arbetsställning eller obekväm arbetstid”.

Udd R Jacobsons affär fotad av Å. Sörlin 1957. © Fotoarkivet, Vilhelmina kommun

En gammal bild från Alberta, Canada

G. A Edvall med döttrarna i sitt första äktenskap: Fanny t.v, Eremina framför sig, Eldie i knäet och Signe till höger.

Nyligen hittade jag ett gammalt foto och ett brev i museets samlingar som väckte mitt intresse. Av brevet framgick det att det att mannen på bilden är Gustav Aron Edvall, född 1879 i Risbäck, tillsammans med döttrarna Signe, Fanny, Eremina och Eldie. Brevet är skrivet av Eldie i vuxen ålder, där hon berättar att pappan och mamman (Julia Albertina Persson från Långfors, Dorotea) emigrerade till Canada 1905 och skaffade en gård i Hay Lake i Alberta året därpå.

I brevet nämns också en olycka som ska ha inträffat i september 1910 där mamman måste ha omkommit, för Eldie berättar att 1911 gifter Gustav Aron om sig och får i det äktenskapet två flickor till och två pojkar. Omkring 1920 flyttar familjen till Prince George B.C.

Det skulle vara väldigt intressant att få veta mera om den här familjen. Känner du till något om deras liv och fortsatta öde får du gärna skriva och berätta. Min mailadress är: laila.eliasson@vilhelmina.se

Magnus och Olga Gavelin i Nästansjö

Av Anita Sjögren

Den 22 augusti 2013 åkte Vilhelmina museum till Nästansjö med Sven Hanssons bilder för att få platser och personer identifierade. Vi höll till i Olga Gavelins stuga, vilken tillföll byn efter hennes bortgång 1963. Inne i huset finns allt kvar sedan Olga levde där med sin man Magnus. Byns nuvarande eldsjäl, Anita Sjögren, har nu möblerat och ställt i ordning så att det är riktigt hemtrevligt i det gamla huset. Den här skildringen är skriven av henne på den tiden paret Gavelin ännu levde.

Magnus Gavelin i Nästansjö råkade förlora sin syn 1949. Han måste till lasarett för att operera bort ena ögat, men förlorade helt synen på båda ögonen och har sedan dess levat i mörker.

”Hade jag inte haft min hustru vet jag inte huru jag skulle ha kunnat hårdar ut” säger Gavelin. Gavelin är född i Storberget, Bäcksjö och kom 1918 till Nästansjö där han blev bekant med sin nuvarande hustru, Olga Kristina, född Andersson. 1920 gifte de sig och Gavelin blev ägare till det hemman hans hustru tidigare ägde. Han har varit en duktig jordbrukare och hann med att bryta fem tunnland åkerjord, röja beteshägn m m. Förutom med hemmanet har han även arbetat åt vägförvaltningen i 24 års tid.

Magnus sågar ved på 1950-talet. Foto: Sven Hansson.

Men inte heller sedan han blev blind har han legat på latsidan. Ett år högg han upp 45 kubikmeter bakaved, ett annat år sågade han lika många kubikmeter lång ved. Trots att Gavelin saknar sina ögons ljus följer han noga med sin tid. Allt vad nyheter heter tar han noga reda på genom radio och vid samtal med folk. Han är utrustad med ett gott minne och kan tala om saker och ting som seende inte lagt märke till eller följt med.

Ute på bron har han ledstång och ute på gården en ledstång spänd från bron till ladugården samt ner till allmän väg genom Nästansjö by. Fru Gavelin är, när vi besöker hemmet, i fullt arbete med att ”haspa garn”. Garnet har hon själv tillverkat av ren ull. Hon kardar ull, spinner på egen spinnrock, som är över hundra år gammal, så väver hon tyger av olika slag. I dörren mellan köket och rummet hänger ett snyggt draperi som hon själv vävt – riktig konstvävnad.

Olga som ung och gammal. Övre fotot: Okänd fotograf. Nedre fotot: Sven Hansson.

Det arbetsredskap som syns på bilden är en s k ”haspe” på vilken man vevar upp garn och får det i ”pasmor”. Denna haspe har fru Gavelin ärvt efter förfäderna och den är åtskilligt över hundra år. Det är inte det enda antika föremålet i hemmet. Gavelin berättar om den tid då de hade korna i fäbodar i Hunneberg, som det heter. Där byggde jag fäbodstuga 1922 och där hade vi korna på somrarna ända fram till år 1948. Nu är han inte längre så stark, han fyller snart 68 år. Därtill kommer att han på senare år inte varit frisk.

Vi alla som har våra ögons ljus i behåll, glömmer ofta att söka sprida ljus och glädje till dem som inte äger denna förmån.

Gavelins stuga augusti 2013

Högläsning i Olgas kök

Innanför köket

Kommod och gungstol

Gammal gunghäst

Olgas "haspe"

Draperi vävt av Olga

Byns eldsjäl, Anita Sjögren

Färgbilderna tagna av Laila Eliasson, Vilhelmina museum.

Julminnen

Hämtade ur häftet Barndomsminnen, utgivet av Vilhelmina museum 1979

Agnes Renman, född 1904 i Åsele berättar:

Julen var ju en helg som vi förväntansfullt såg fram emot. Mor försökte ju att göra det så festligt som möjligt. Det surades och putsades och spismuren kritades så den va bländande vit, trasmattor lades över hela golvet och rena gardiner sattes upp. Så fick vi hämta en julgran som vi klädde med papperspynt och ljus.

Maten var ju både rikligare och godare. Lutfisk, risgrynsgröt och lite annat smått och gott. Det var ju riktig kalasmat.

Som julklappar fick vi vantar och strumpor som mor hade stickat. En julklapp som jag var obeskrivligt lycklig för var ett par små ljusstakar som jag fick av min bror. Till våra kamrater brukade vi göra i ordning paket som kunde innehålla en vacker knapp eller ett bokmärke. Vi kastade in paketen, sen sprang vi allt vad vi orkade så att ingen skulle känna igen oss.

Jul hos familjen Helmersson i Hornsjö.

© Fotoarkivet, Vilhelmina kommun

På juldagsmorgonen fick vi följa med till julottan. Det var ju för oss barn en stor upplevelse. Den började vid 5-6 tiden, jag minns inte så noga, men tidigt var det. Vi var ganska sömniga, men kvicknade till när vi kom ut i kylan. De som hade långt till kyrkan kom åkandes i slädar och hästarna hade bjällerkransar som hördes på långt håll. Att sedan gå in i kyrkan och se alla tända ljus och höra orgelmusiken, det var ju någonting av himmelriket för ett barnahjärta.

Augusta Olofsson född 1898 i Stalon berättar:

Allt skulle vara rent till jul. Silver och koppar skurades blank och bordsknivar som var av järn, dessa skurades med aska från björkved.

Julafton fick vi extra mat, fetpalt och blodkorv och köttbullar, bröd, ost, messmör och smör, (hemkärnat) och torkat kött.

Inga klappar, men julgran med hemstöpta ljus och pappersbollar. Ljusen var stöpta av talg. Ingen tomte, men julkärven den kom på plats för småfåglarna. Djuren fick utav det bästa som fanns.

Extra mat fick barnen till nyår, en smörboll på 1 hg ungefär, och den skulle man tävla om hur länge den räckte. Det sista på nyårsafton, då stöpte vi bly. Det smältes och sen hällde vi det i kallt vatten. Då blev det vackra saker som brudkronor och smycken m m.

Augusta Olofsson, född Adamsson.

© Fotoarkivet, Vilhelmina kommun

Hingsten Volgar – traktens skräck

Av Mona Olofsson

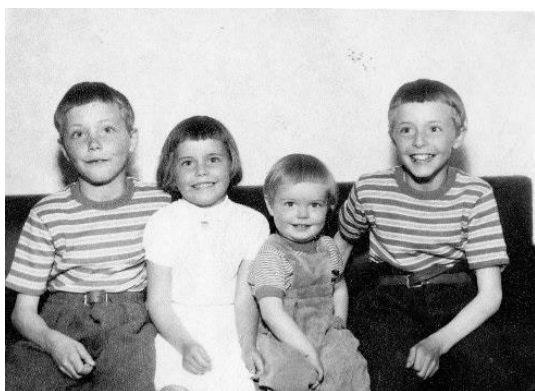
I Volgseleby, där jag växte upp, hade de flesta hästar och kor. Volgar, vår nordsvenska hingst, var traktens skräck. Han brukade kallas "lillhingsten" och var egentligen inte så farlig, men han tyckte om att skrämmas. När folk i byn skulle gå ner till sina båtar, som låg inne i hans inhägnad, brukade han komma galopperande och visa tänderna. De flesta av byns båtar låg nämligen nere vid vår båtlänning. På så sätt slapp folk ro uppför Volgseleforsen.

Vid nedre delen av forsen, där vi hade vårt tvättställe, fanns en liten lada som han brukade ta skydd i. Mamma hade alltid bataljer med honom när hon var nere och tvättade. Hon kastade hett vatten på honom. En gång hade vattnet i grytan kallnat och då hade han trampat ner hela tvätten i sanden.

Vårt hus i Volgseleby

Pappa och mamma ville inte att vi barn skulle vara nere vid ån (vilket vi naturligtvis var i alla fall) och understödde hingstens farlighet. Vi brukade krypa under staketet och låta honom jaga oss. I sista stund kröp vi tillbaka, under slanorna till grinden. En gång när han kom i full fart ramlade min bror Birre, som var liten, omkull och skrek i högan sky, för han trodde hans sista stund var kommen. Vi andra fegisar låg bakom staketet och såg på. Hästen lade sig på rygg bredvid Birre och rullade sig från den ena sidan till den andra.

Mina syskon Hasse, Ylva, Birre och Danne

Volgar ansåg att han hade den högsta rangen i lagårn. Ett sätt att reta honom var att ge korna hö först. Då gnäggade han högljutt. Alla som hade määrrar undrade om de vågade köra förbi vårt hus, för då brukade Volgar gå på två ben utefter staketet. Till deras stora beundran gick mamma ut och hämtade in hästen. Hon lade selen på och då blev han foglig.

Vi hade en trösklada som var fyrkantig, timrad, och ganska stor. Framför den fanns en stor tröskvandring, som vanligtvis två hästar brukade dra. Aldrig har jag sett en häst så uttråkad som Volgar, när han var tvungen att dra tröskverket själv. Det var säkert tungt och därför gillade hingsten inte alls att dra den ensam. Pappa hade fått skådepenning¹ för honom första åren men Volgar fick antagligen arbeta för hårt, alltför ung, för han stannade i växten.

Idag finns ingeting av tröskladan kvar men däremot syns fortfarande spåren efter båtlänningen där vår hingst Volgar satte skräck i byborna.

¹ Skådepenning delas ut efter en hästpremiering där man visat upp sin häst, så den beskådats av publik och premieringsnämnd.

Julmat i gamla tiders Västerbotten

Av Carina Strömberg

En eftermiddag i november hade Alla tiders Vilhelmina inbjudit Kurt Genrup, professor emeritus i etnologi vid Umeå universitet, och Staffan Lundmark, arkivarie vid DAUM i Umeå, för att berätta om julmat i gamla tiders Västerbotten. I Alla Tiders Vilhelmina ingår Västerbottens museum, Vilhelmina museum, Vilhelmina bibliotek, DAUM samt föreningarna Vualtjere Duodji och Lappmarkens släkt- och bygdeforskare.

Kurt Genrup började med att säga att våra magar är oerhört konservativa och att julbordet därför inte tagit något större intryck från dagens internationella matkultur. Vi ser helst att rätterna är desamma från år till år.

Från början var advent en fasteperiod som bröts av frosseri på juldagen, ett arv från den gamla katolska tiden. Kyrkan övertog även Asatidens sed med midvinterblot. Advent var i gamla tider en väntan på julens under. Männen hade det lugnt och bra i advent, medan kvinnorna fick slita med de tunga sysslorna som bak och bryggning. I julstöket fick blöta och senare dopp i grytan tjänstgöra som snabbmat. Utan kvinnornas insats hade det inte blivit så mycket julhelg.

Vanlig julmat i Västerbotten var fågel, hare och ekorre och i de mera välbeställda gårdarna serverades kalvstek och kalvsylta. Grisen kom till Västerbotten först omkring 1850 och därmed julsinka och grisfötter och allehanda andra rätter av griskött. Potatis var inte populärt till jul, man föredrog istället bröd till maten. Smör var dyrt och en smörpyramid på bordet var tecken på yttersta lyx. Dryckerna bestod av mjöd, öl och svagdricka. För kvinnor fanns en glöggvariant bestående av sirap i brännvin.

Julen var också en tid då man skulle använda kryddor både i mat och bak och senap var en viktig krydda. Västerbottensmaten var mestadels sur, men i och med att sockret kom förändrades smakerna. Man tror att pepparkakorna med sina exotiska kryddor har rötter ända sedan medeltiden.

Staffan Lundmark DAUM, Laila Eliasson Vilhelmina museum, Susanne Sundström Västerbottens museum och Kurt Genrup Umeå universitet framför den öppna spisen i Vilhelmina Tingshus. Foto: C. Strömberg

Staffan Lundmark hade med sig gamla inspelningar där Vilhelminabor intervjuades om julfirandet förr. De vi fick lyssna till var Hilda Stenvall från Siksjönäs, Lisa Johansson från Idvattnet och Ingeborg Åslund från Skönvik. DAUM har ca 10 600 inspelningar från Övre Norrland som förvaras i Umeå. Förslaget att flytta samlingarna till Uppsala väckte stor upprördhet hos publiken.

Intresserad publik fyllde Tingshuset stora sal och efter föredragen serverades kaffe, pepparkakor och vetebröd.

Matilda och Gustava Eriksson m fl i Lövberg, berättar för Nils Eriksson om limtillverkning i gamla tider

Att koka lim av renhorn var mycket allmänt under 1800 – talet och i början av 1900- talet i Fatmomakketrakten. Under 1800- talet kokades lim som såldes på marknaden i Åsele.

Så berättas det att Johanna Holmgren i Stornäs drog hem renhornen på skaren från Grasan och kokade lim av dem. Detta sålde hon på marknaden i Åsele. Hon kokade och sålde lim för 60 kronor och för detta köpte hon sig en symaskin.

Erik Olov Salmonsson i Lövberg brukade koka lim och sälja på marknaden i Åsele, han köpte renhornen av lapparna när de sågade av hornen i Marjas i Lillgämsdu¹. De brukade ta 75 öre till 1 krona per börda renhorn och då fick man lasta så mycket man orkade bära i en mes.

Matilda Eriksson, 1945. © Västerbottens museum

Marknad i Åsele omkring år 1900. © Västerbottens museum

Limkokningen gick till på följande sätt: I en stor gryta som stod ute i det fria kokades limmet. Under våren och sommaren kokades limmet. Renhornen högs upp och klövs. Bitarna voro några tum långa. De upphuggna renhornen lades sedan i en stor gryta och fick koka sakta tills hornen blevo så mjuka att man med lätthet kunde bryta sönder bitarna mellan fingrarna. Vanligen tog det ett par dagar innan renhornen kokats tillräckligt. Vattnet fylldes på eftersom det kokades bort.

När renhornen hade kokats tillräckligt östes de upp ur grytorna och kastades bort. Limmet som nu kokats ur hornen hade nu stannat i vattnet. Det fick stå och svalna. Med fingrarna fick man känna efter om limmet var tillräckligt kraftigt. Man tog det mellan pekfingret och tummen och kände efter hur stor limkraften var. Var det för starkt blandades det ut något.

När limmet stått tills det stelnat skars det upp i skivor vilka lades på gamla nät eller notstycken där det fick torka. Sedan det torkat var det färdigt att användas eller säljas. När man kokade mycket lim såldes en del, men hade man endast lite lim så hade man det kvar för att användas i hemslojden för att limma ihop möbler, slädar och andra redskap. Varje bonde hade alltid på lager något lim för husets behov.

Fotnot:

¹ Enligt Synöve Kroik är det troligt att här menas samevistet Marjas som låg vid fjället Lillgemo

Renskrift av Eivor Forsberg, Nästansjö

Vikten av att ge föremål proveniens

Av Laila Eliasson och Åke Rudoff

I september 2013 fick jag ett mail av Åke Rudoff där han berättade om ett gammalt laggkärl som han blivit ägare till. Han tyckte att vi skulle skriva ihop något i Tjocka släkten om vikten av att ge föremål proveniens, på samma sätt som man framhåller vikten av att skriva på bilder var de är tagna, när och av vem. Med ansvar över ett museum med drygt 7000 föremål nappade jag genast på Åkes förslag. Det är nämligen en av de viktigaste uppgifterna jag har när jag tar emot föremål till museet, att skriva ner deras historia. Var de tillverkats, vem som ägt dem och andra uppgifter som kan ge föremålen liv och ett sammanhang i framtiden. Så här berättade Åke om laggkärllet från Fianberg:

”Jag har en liten historia som börjar en sommardag i ett koloniområde i Upplands Väsby. Vi skulle besöka mammas kusin Vendla Jonsson från Norra Bäcksjö. Då vi kom fram hade det börjat regna så det blev en snabbkoll av trädgården innan vi skulle gå in och fika. Då får jag se en gammal ”träbytta” med en pelargon i, stående på trappen. Jag ”trätte” lite på Vendla och sa att jag tyckte det var synd på en så fin gammal bytta så hon ställde in den på verandan.

När vi senare på hösten var hembjudna till Vendla och hennes man Sivert i deras lägenhet i Upplands Väsby så kom ”byttan” fram och Vendla sa med glimten i ögat att det var väl lika bra att jag tog hand om den. Och så berättade hon historien om byttan: ”Den var gjord av ”Jonmasen” (Jonas Mattsson, mormors far i Fianberg född 1847) till hans fru Marias femtioårsdag den 18 juni 1900, då hon fick den fylld med smör. Jonmasen ansågs vara duktig på att tillverka laggkärl”.

Nu ligger det en lapp i botten med dessa uppgifter och i dag står ”byttan” tillsammans med mormors kaffekvarn och en liten kaffepanna från min farmor.

Kaffepannan fick hon av en kärring som hon städade hos med beskedet att familjen fick inte bli större än att den skulle räcka till. Allt står på en av de första möbler mor och far köpte när de gifte sig 1938”.

Jag skulle önska att fler gjorde som Åke, skrev lappar och lade tillsammans med de gamla föremålen man fått med sig från sina förfäders hemställen. Allt eftersom föremål går i arv, sviktar minnet om vem som ägt dem och varifrån de kommer. Till slut blir de helt historielösa och hamnar till slut på något loppis eller i värsta fall på soptippen. Därför skulle jag vilja peppa er alla som har gammalt arvegods i ert hem att ta en stunds funderare på vilka föremål ni har där hemma, som borde få bli kvar till eftervärlden. Ge dem en liten papperslapp där det står vem som gjort dem, ägt dem och var någonstans i vårt avlånga land de brukades. Små oansenliga papperslappar kan faktiskt bli räddningen för vårt privatägda kulturarv för framtiden!

Långvåren 1867

Johan Augustinus Holmgrens berättelse

Bland Britt Bäckström Johanssons efterlämnade dokument fanns den här skildringen av nödåret 1867. Sagesmannen är Johan Augustinus från Stornäs men vem nedtecknaren är framgår inte. Det lär knappast ha varit Britt själv eftersom hon bara var 12 år när han berättade detta. Så här stod det i alla fall i dokumentet, som nu finns i Vilhelmina museums samlingar:

”Nödåren 1866 och 1867 torde vara de svåraste vårt folk haft att genomlida ända sedan Karl den XI:s tid. I båda fallen var grundorsaken rent naturvidriga rubbningar av klimatförhållandena. Ingen del av landet undgick verkningarna härav, men allra värst drabbades de norrländska fjällbygderna med deras i sig självt hårda klimat, befolkningens fattigdom och den totala bristen på kommunikationsmedel och därmed möjlighet till undsättning. Följande tidsbild är ett starkt hopdraget referat utan några som helst utsmyckningar av vad en, som varit med om långvåren 1867 berättade för mig sommaren 1935.

Sagesmannen var förre nybyggaren Johan Augustinus Holmgren i fjällbyn Stornäs av Vilhelmina socken i södra Lappland. Holmgren var född 1855 i Skansholm, en berömd ”kornby” i samma socken och föräldrarna var efter tidsförhållandena välbärgat bondfolk. Mannen dog året efter mitt besök, och med honom bortgick en av de allra sista personliga erfarenheter från dessa hemsökelsens år. Så här ungefär berättade han:

Slätter i Skansholm. © Fotoarkivet, Vilhelmina kommun

Sommaren 1866 var en bedrövlig på det viset att det regnade i ett i 8 veckor – hela bärgningstiden. Det var så surt väder att kläderna möglade på kroppen på getare och slätterfolk. Det foder man rotade ihop ruttnade, så att det var som att gräva i en dynghög då man stack in handen i en foderhässa. Då man den kommande vintern körde till forskog, var det inte att ha yxan glömd, för man var nödgad hugga loss de frusna fodret ur hässjorna. Dessa isknölar måste få tina upp inne i fähuset, innan man kunde stilla av dem. Den vinterns svalt 20 hästar ihjäl här i socknen, därtill massor av kor och nästan allt småfäet. Mången bonde hade knappast aveln kvar i fähuset, då man äntligen fick släppa ut djuren på våren.

Det var inte nog med att det var dåligt foder och lite av det, utan till på köpet blev våren 1867 så onaturligt sen. Först på midsommardagen rev den stora sjön Malgomaj och Kultsjön lär inte ha blivit isfri förrän 14 dar senare. Det var rent obeskrivligt slit och släp med skavande av rönnbark och raskande ur skogen med kvist och lav åt boksapen. Man stillde upp halmen ur alla sängar, trog vara på allt gammalt höboss under ladugolven och kokade sörpa åt korna av all hästdyngan.

Sommaren 1867 var regnig och kall att de inte en gång blev potatis, ej ens på de gynnsammaste platserna i socknen. I kornaxen fanns ej tillstymmelse av kärna. Det var bara tomma ”skeve” (agnar). Att tröska var inte att tänka på. Man lade ut halmen på loggolvet (halmkärvar) och hackade av den med talgbila. Sedan axen bastutorkats hårt, tömdes de i träså och bearbetades med en tvärbladig kniv, så att kvarnen skulle ta dem under sig. Mjölet blev

alldeles svart och dugde inte att koka av. För att få en deg seg nog att kunna kavlas ut till tjocka tunnbrödsbakor, måste man i stöpan arbeta in ett sorts klister, som var kokat av lav. Länsstyrelsen i Umeå skickade ut en broschyr om hur man skulle bereda bark och islandslav till nödmjöl och nödröd. Så småningom kom det också nödhjälp från Ryssland. Det var förpackat i säckar av flätade bastmattor och blev därför kallat "mattmjöl". Detta var unket och även eljest mycket dåligt. Men det var ingen fara för att man skulle äta sig fördärvad därav, det gav bara några skålpund per hushåll och gång. Man svält allmänt även i de gamla välbärgade bondgårdarna nere i de säkra kornbyarna.

Två personer dog, det vet jag om, som direkt svält ihjäl. Det sista de haft att äta i ena gården var en rå kohud, som de hackat upp i småbitar, kokat och förtärt. Massor av folk strömmade ned från fjällställena för att i bygden omkring kyrkan försöka komma över något mataktigt. Jag såg själv många av dem ragla som i fyllan, bara för att de var så utmärklade och kraftlösa av svält, bekymmer och ävlan. Det behövdes inte mera för att de skulle stupa på näsan än att ena skosnytan stötte emot en frusen hästlort på vägen. Till råga på allt eländet utbröt farsoter av flera slag och ställde till stor manskapspillen hos de svaga och motståndslösa människorna. Var det var för sorts epidemier visste man inte, men en av dem blev kallad "svartsjukan" därför att de angripna svartnade i halsen. Det hyvlades mycket bräddor till likkistor den vintern. Det var veckan före midsommar våren 67. Hemma i vår gård brukade det i vanliga fall inte fattas mat, men nu hade vi helsvultit en längre tid. Nere i vår hemsjö Malgomaj, fanns det mat i överflöd, men inte att komma åt fisken, för isen låg nästan körstark över alla lugna vatten, men mellan Malgomajluspen och selet där nedanför visste vi att det var öppet. Pappas äldste bror gjorde sig iordning för en fisketur till den där strömmen och jag skulle få följa med. Jag var tolv år då så att jag räknades ju inte till ungarna.

Vi satte båten med noten i på en järnsläde, det vill säga en släde med järn under medarna, och gav oss iväg dragande till isen bort till sjöändan. Det gick fint. Isen var så stark att vi inte brydde oss om att prova den på ett enda ställe förrän vi kom i närheten av strömvaken. Vi hade tur. På ett dygn fiskade vi så bra att vi saltade in i fjärdings-träkaggar som var hemmalaggade, stora så att det var nog närmare tunnan allihop. Det mesta tog vi med noten. Men det fanns också ett par vrakstora gäddor med. Det var nymodigt med färskfisken, och vi var ju så utsvultna. Vi kokade och åt fisk, fick krafter och kalasade på kams av fiskrom. Det var nämligen lektid för gädda och abborre. Vi hade en liten påse med mjöl med oss. Vi kunde knåda ihop rommen till en deg och baka ut den till små kakor, som vi kokade i vatten. Romkams är ingen nödföda, det är en särdeles kraftig och bra mat, som man åt att få även under goda år. Vi åt de närmaste två dygnen att vi väl tagit död på oss om det inte varit fisk som är så sund och bra föda.

Medan vi var i mörkret hade det bildats en smal landvak, och det syntes ha tårt på isen så pass mycket att det var säkrast och bäst att ro landvaken hem. Men med mycket krångel tog vi oss till byn Malgovik, men där blev de alldeles stopp. Vi måste lasta ur båten, dra upp den på land och hänga noten på tork. Så lånade de ryggmesar och tog varsin fiskbörda på ryggen, varpå vi gav oss hemåt landsvägen ungefär en sträcka på trekvarts mil. Det måste gå mycket långsamt jag hade så dåliga krafter att jag inte orkade följa med. Där stigen var spångad fick de lov att ta mig i hand och hjälpa mig vidare, jag vinglade och raglade så att jag knappt kunde hålla mig på de i bredd lagda täljda kloven. Då vi kom hem, var det så slut med mig att allt snurrade runt för ögonen. Jag fick genast gå och lägga mig. Sedan jag legat och sovit ut ordentligt, var jag bra igen, för jag var inte sjuk utan bara utsvulten och tröttkörd. Nu hade vi Guds välsignelse med mat i huset, men det räckte inte länge, för grannarna måste få dela med oss. I Malgovik fick de äta ur kaggen, som vi lämnat kvar där, men det gjorde ingenting, för nu gick sjön upp igen och där fanns fisk nog och övernog.

Förklädet hos Kajsa Greta som ledde till en sockendräkt

Av Laila Eliasson

I ett häfte från 1976 har Irma Essegård berättat om hur Vilhelminadräkten kom till i början av 1940-talet. Det hela började med att hennes make, Elis Essegård, hade blivit vald till ordförande i den nybildade hembygdsföreningen och arbetade hårt för att få till stånd en sockenutställning. Tanken var att den skulle visas i Volgsjö skola under sommaren 1942 under titeln "Forntid/Nutid/Framtid".

I egenskap av överlärare kom många av hans tjänsteresor till skolorna nu att tjäna som camouflage för besök i olika gårdar i jakt på gamla föremål till utställningen. Det var hösten och vintern 1941-1942 och gengastider, vilket gjorde det dyrt att åka taxi. Man kan undra om inte många bybor funderade varför överläraren alltid for runt med en släpkärra efter taxin den vintern. Irma följde med på dessa insamlarexpeditioner så ofta hon kunde.

*Irma och Elis Essegård. Okänd fotograf.
Fotoarkivet, Vilhelmina kommun.*

En dag kom de till Granliden. Hos fru Kajsa-Greta Grönlund (född Olsdotter) bad Irma att få se några gamla vävnader men Kajsa Greta sa att allt sådant gammalt återanvänts till mattor. När Irma gick in i den gamla bagarstugan på gården fick hon plötsligt se en blå tygbit sticka fram vid sidan av en fönsterkarm.

Med hjälp av en kniv lyckades hon peta fram tyget, som visade sig vara ett gammalt förkläde som man tätat fönstret med. I och med den hårda behandlingen som isoleringsmaterial liknade förklädet mest i denna stund "en tova av tyg, torra rester av mossa, lera och kodynga". Kajsa Greta skrattade gott då Irma kom in i köket och bad att få ta med sig det smutsiga och slitna förklädet. När sockenutställningen så småningom blev klar hängde det tvättade förklädet där och "lyste med sina klara färger i rött, blått, svart och vitt" (se sid. 16).

Kajsa Greta Grönlund (i mitten) tillsammans med sina sonahustrur Rebecka (tv) och Linda (th). Kajsa Greta föddes den 3/3-1854 i W. Ormsjö i Dorotea. Den 25/5-1878 gifte hon sig med Conrad Axel Grönlund. År 1881 köpte de ett hemman av Daniel Pålsson i Granliden i Vilhelmina. De fick nio barn tillsammans, varav tre av dem kom att emigrera till Amerika. Kajsa Greta blev 90 år gammal. Hon avled den 2/1-1945. Bilden skänkt av Kajsa Gretas barnbarn Wivi Grönlund.

I en annan gård hittade Irma två sidenmössor (bindmössor) i sågspånet uppe på vinden, en svart och en vinröd. De här fynden, och förklädet hos Kajsa Greta, gjorde att Irma började fundera ifall det inte funnits en sockendräkt i Vilhelmina i gamla tider. Hon fick idén att

försöka rekonstruera en sådan och tog kontakt med landsantikvarien Hans Beskow i Umeå. Han gav förslaget att Irma skulle intervjua gamla personer ute i bygden om dräktskicket förr, vilket hon också gjorde. Det blev väldigt arbetsamt men samtidigt många givande besök och samtal.

Ibland kan jag undra varför Vilhelminadräkten nu fick de färger den nu har, för där är inte mycket som stämmer överens med det gamla förklädet från Granliden eller de färger som nämndes i samband med intervjuerna Irma gjorde. Exempelvis ska många enstämmigt ha berättat att en ogift kvinna i gamla tider bar en kjol med vertikala ränder i rött, gult, svart och vitt över vilken man hade ett vitt förkläde. Blusen ska ha varit vit och livstycket klarrött med svarta kanter (ett sådant finns även i museets samlingar, vilket hittades i Vilhelmina kyrkstad i samband med restaureringarna på 1960 talet, se sid. 16). Mössan en ogift kvinna bar var av blått siden. En gift kvinna däremot hade en enfärgad kjol i blått tyg över vilken man bar ett tvärrandigt förkläde i rött, blått, svart och vitt. Livstycket var djuprött med svarta kanter och mössan tillverkad av vinrött siden.

Hur som helst blev det en lång väg för Irma att vandra för att få till stånd en hembygdsdräkt. Otaliga blev kontakterna med Hans Beskow, folkdräktsnämnden vid Nordiska museet och Hilda Andersson vid Västerbottens Hemslojd. Till slut blev ändå dräkten klar. Så här skrev Irma i sin dagbok sommaren 1944:

”Torsdag den 20 juli. I morse började de egentliga Hembygdsdagarna. Då kom Vilhelminas pånyttfödda sockendräkt från Hemslojden i Umeå. Jag blev så glad så jag kunde flyga. Den var verkligen vacker i sina dämpade färger, som lystes upp av det granna förklädet i rött och grönt. Jag ringde ögonblickligen upp min vän Greta Larsson, som kom som ett skott för att hämta sin dräkt. Jag mötte henne i dörren skrudad i min. När Esse kom hem, stod vi där i all vår stass. Han blev riktigt röd. Anna-Greta tyckte dräkten var vacker, fast hon nog tyckte kjolen var lite murrig”.

Irma berättar vidare att dräkten kom att invigas på Hembygdssöndagen det året med ett tal av Hans Beskow från predikstolen i kyrkan. Den helgen var det fem damer som bar dräkten. Några år senare kom många fler att bära den. Så här slutar Irma sin redogörelse:

”Min innerliga önskan är, att vi alla som är lyckliga att äga en dräkt, och alla de som nu och framledes kommer att skaffa sig den, låter den komma bättre till heders än hitintills – att det inte plockas fram bara för Hembygdsdagarna en gång om året. I sin sockendräkt är man alltid rätt klädd vid rätt tillfälle. Hedra hembygden genom att använda sockendräkten när helst tillfälle bjuds, är ett motto vi alla sockendräktägare borde anamma”.

Tyvärr lever Vilhelminadräkten en ganska undanskymd tillvaro idag på grund av att det endast finns några få kvar som kan och har tid att väva tyg till dräkten. I ett av museets förråd finns emellertid lite material kvar från gamla hemslojden i Vilhelmina, bland annat en rulle med förklädestyg och tyg till livstycket, så är du i behov av sådant kan du kontakta mig. Kjoltyget är däremot helt slut.

Slutligen vill jag berätta att tack vare Elis och Irma Essegårds ”förtäckta” insamlingsresor blev Vilhelmina museum till. Många ville nämligen inte ha tillbaka sina föremål efter det att sockenutställningen visats färdigt. Genom att den gamla sockenstugan vid det laget upphört att fungera som kommunalhus kunde man inviga det nya Hembygds museet i den gamla byggnaden sommaren 1943. Tack vare Elis och Irma har Vilhelminaborna idag en enorm kulturskatt samlad på ett och samma ställe och jag har en fantastiskt inspirerande arbetsplats. Stor heder åt dem båda!

Nina Lindmark Lie håller Kajsa Gretas gamla förkläde intill förklädet till Vilhelmina hembygdsdräkt. Notera att mönstren nästan är identiska men att färgerna skiljer sig åt. Den lila färgen på det gamla förklädet har dessutom varit klarblå och den röda färgen ännu mera klarröd. Foto: Laila Eliasson

Här står jag iklädd en dräkt som Kajsa Greta måste ha använt i unga år. Den skänktes till museet 2010 av Gun Grönlund, ett barnbarn till Kajsa Greta. Foto: Nina Lindmark

Kajsa Gretas stuga i Granliden. Tyvärr finns inte bagarstugan kvar längre. Foto skänkt av Wivi Grönlund

Livstykke som hittats i Vilhelmina kyrkstad med den klarröda färg som antagligen var vanlig i dräkterna förr. Foto: L Eliasson

Lappmarkens släkt- och bygdeforskare

Plusgiro: 86 48 93-3

Medlemsavgift: 150 kr, familjemedlem 75 kr

Hemsida: www.lsbv.vilhelmina.com

E-post: lappmarkenssbv@vilhelmina.com

E-post till redaktör: laila.eliasson@vilhelmina.se